

УДК 111.32:[316.77+070+004.77]
DOI 10.35423/2078-8142.2025.1.1.4

О. А. Король,
аспірант філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
e-mail: a.korol@knu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4969-812X>

ТРИ СЕНСОВІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЛЮДИНИ ТА НОВІТНІХ МАС-МЕДІА

У статті розглянуто концептуальні питання, що виникають під час дослідження надбань теорії соціальних систем сучасного німецького соціолога і філософа Нікласа Лумана. Ці питання пов'язані, по-перше, зі станом людини у соціальних системах в умовах відмови від концепту діючого суб'єкта, і, по-друге, з активним розвитком та впровадженням новітніх масових медіа комунікації, пов'язаних з роботою всесвітньої мережі Інтернет, а також системно-функціональними наслідками цих процесів. Із цією метою використовується методологічна настанова Лумана, що будь-який самоопис та дослідження в межах системної теорії має існувати у трьох смислових вимірах: соціальному (комунікація), часовому (еволюція) та змістовому (диференціація). Опис стану людини у соціальних системах здійснюється на основі введеної Нікласом Луманом форми «персона», явищ мови та пам'яті, а також подвійної контингенції і розрізнення символічно генералізованих медіа комунікації. Додатково розглядається питання концептуалізації системної диференціації та її впливу на форму, яку набиває сучасне суспільство; для цього розглядаються явища інтеграції/деінтеграції, інклюзії/ексклюзії, домодерні форми суспільства, чинники, що призводять до функціональної диференціації, а також структурне сполучення. Аналізується вплив надсучасних медіа на прикладі явища культури «пробудження» та протестної комуніка-

ції. Висувається припущення, що підсистеми суспільства, першою чергою економіка та політика, здатні корумпувати одна одну.

Ключові слова: соціальна система, соціальні підсистеми, людина, сучасне суспільство, соціальна комунікація, медіа комунікації, культура «пробудження», Ніклас Луман.

Дослідження теорії соціальних систем німецького соціолога Нікласа Лумана чимось нагадує гру в шахи з дуже сильним, і, передусім, хитрим супротивником. У той самий момент, коли ти думаєш, що вже прорахував можливі ходи і внутрішньо готовий будувати власні, зокрема критичні міркування, як Луман, з властивою йому посмішкою, робить максимально оригінальний і до очевидно-го неочевидний хід, осмислення якого потребує ще більше інтелектуальних зусиль.

Не останньою чергою це пов'язано зі структурою його основної й останньої праці «Die Gesellschaft der Gesellschaft» («Суспільство суспільств»). Вона складається з двох томів та п'яти частин: «Суспільство як соціальна система», «Медіа комунікації», «Еволюція», «Диференціація» та «Самоописи». Іноді здається, що їх можна читати або у зворотному, або навіть у вільному порядку. Частина V «Selbstbeschreibungen» («Самоописи») присвячена огляду «староевропейської», як її називає Луман, традиції та її семантики, а також попередньої традиції – те, що, здається, має бути на початку будь-якого дослідження. Частини II, III, IV можуть бути прочитані у довільному порядку, бо вони висвітлюють основні смислові виміри, в яких система оперує – соціальному, часовому і змістовому (sachlich), яким відповідають комунікація, еволюція та диференціація. Перша частина, «Суспільство як соціальна система», говорить сама за себе – це те, про що взагалі є весь проєкт Лумана, тобто про аутопоетичні самореферентні соціальні системи. І хоча кожен частину можна розглядати навіть як окрему книгу, у сукупності вони дають повноцінне уявлення про теорію Лумана. І вже не так важливо, чи починати з дослідження самоопису системи системою як результату трьох смислових вимірів аутопоетичної системи, чи навпаки, аутопоетична система виникає як модель вна-

слідок самоопису соціологічної теорії, що фундується на комунікації, диференціації та еволюції.

Ба більше, уся система ніби замикається на собі в аутологічних парадоксах. Хоч би яку частину системи ми брали, вона неминуче тягне за собою всі інші – як у функціонуванні, такі і у її розумінні. Самоопис аутопоетичної соціальної системи можливий тому, що взагалі існує система, яка здатна розрізнявати себе та навколишній світ (диференціація) та споглядати свої операції (комунікація), котрі забезпечують аутопоезис, і які, в силу їх часового характеру, стають дедалі складнішими та утворюють нові форми у вигляді символічних генералізацій, окремих функціональних систем тощо.

Однак, якщо перейти до більш детального розгляду системи, то виникає велика кількість питань, відповіді на які Луман або не дає, або лише натякає, що щось таке може бути. Першою чергою, це питання щодо місця людини у соціальних системах. «Радикальний антигуманізм», тобто відмова від діючого суб'єкта (людини), яка перебуває у центрі системи, призводить до того, що про людину згадують як про «Person», особистість або персону, або як про «Körper», тобто як тіло. Як пише Луман: «ми маємо справу з двома видами зовнішнього світу (Umwelt), які вирізняються залежно від того, сприяють вони продовженню комунікації, тобто є доступними як «персони», чи ні. Біомаса людських тіл існує в обох зовнішніх світах» [9, с. 804]. Або часто йдеться про біологічних індивідів чи про особистості як носії психіки, залежно від контексту.

Наступним важливим питанням залишається розвиток новітніх масових медіа в мережі Інтернет. У частині про медіа комунікації Луман приділяє увагу електронним медіа комунікації, маючи на увазі, насамперед, електронну пошту. Від 1998 р., коли помер Луман, минуло майже 30 років і ці медіа зробили дуже великий крок вперед і потребують детального розгляду. Крім цього, якщо ми приймаємо положення, що поява друкарства і, як наслідок, швидке поширення писемності, призвели до радикальних змін у старому світі та пришвидшеного розвитку процесів диференціації окремих підсистем, ми маємо припустити, що поширення інтерне-

ту та електронної комунікації, коли неосяжно велика кількість людей має доступ до мережі, також має призводити і призводить до певних змін, а саме – зростання соціальної диференціації.

І останнє питання, що впливає з попереднього: яким чином у соціальних системах, які є високо диференційованими і самореферентними, та ще й підпорядковуються аутопоезису, який є селективно-випадковим, можливі зміни? В описі переходу староевропейського суспільства до нового Луман свідомо відмовляється від часової локалізації та, здається, пропонує своїм читачам самостійно знайти історичні докази. Цей, безперечно, цікавий виклик також потребує відповіді.

Люди серед людей

До розгляду місця людини у соціальних системах ми вже зверталися у статті про систему освіти [4]. Німецький термін «Person» та ідентичний йому англійський варіант, можна перекладати українською по-різному. Якщо брати його у загальному сенсі, то це особистість або особа. Однак, сам Луман дає важливе уточнення, що «персона» ідентифікує приналежність людини до процесу соціальної комунікації та відрізняє її у цій ролі від людини у біологічному та психічному процесах, зовнішніх відносно соціальних систем [9, с. 620].

Сама по собі людина – це поєднання біологічної та психічної систем, наше фізичне тіло та наша свідомість. Крім того, людина ще є структурно сполученою із соціальною системою, тобто присутня в ній як учасник соціальної комунікації, споглядач і як споглядач споглядачів. Наша свідомість є оперативно замкненою і доступна тільки нам. Із цього випливає, що свідомість Іншого також є закритою. Феноменологічна теорія, яка припускає свідомість іншого як суб'єкт та виводить положення інтерсуб'єктивності в Гусерлевому [1] або Сартровому [18] варіантах, є не більш, як історичною формою самоопису.

Як було сказано, персона у Лумана – це форма, яка розрізняє комунікативний (внутрішньо системний) та позасистемний рівень. Моє Я та Я Іншого є структурно сполученими із соціальною

системою, і саме через це стають частково доступними одне одному саме в комунікації. Наше тіло, як і наші органи чуття, також є медіумами комунікації – наш зовнішній вигляд повідомляє інформацію, яка сприймається нашим оком. Крім цього, персону розрізняє нас серед Інших. Наше Я символічно демонструється у суспільстві, де, виходячи з пам'яті і сенсу системних комунікацій, може бути прочитано. Це бачення Лумана ґрунтується також на деяких ідеях символічного інтеракціонізму, зокрема на концепції Ірвінга Гофмана: наша зачіска, костюм, наявність татуювань, прикрас тощо є формами трансляції інформації, яка може або сприяти, або навпаки, зменшувати можливість успіху комунікації [7].

Комунікація оперує кодом «так/ні», який або запускає аутопоезис, тобто сприяє подальшій комунікації, або завершує її. На рівні інтеракції між людьми включається додатковий моральний код у вигляді «повага/неповага», який також сприяє тому, чи включимо ми Іншого в нашу комунікацію, чи ні. Якщо комунікація почалася, ми опиняємося в доволі цікавій ситуації. Під час комунікації Я і Інший, кожен окремо, але завжди одночасно, є Я (Ego) і є Інший (Alter); це веде до подвійної контингенції (різновиду випадковості як довільного вибору з уже готових опцій), яку можна доволі просто описати: А сподівається, що Б буде діяти згідно з А, тоді як Б сподівається, що А буде діяти згідно з Б. Це веде до приписувань селекції переживання (Erleben) та дії (Handeln), перше, у випадку, коли селекція є зовнішньою, друге, коли залежить від системи. Із цього походить розрізнення символічно генералізованих медіа комунікації.

Комунікація є неймовірною – щоб вона взагалі сталася та продовжувалась, потрібен збіг великої кількості обставин [15]. Однак, у ході еволюції, з'явилися особливі медіа, які сприяють успіху комунікації: медіа обміну – мова, медіа поширення – писемність, друкарство, інтернет, та медіа успіху – символічно генералізовані медіа комунікації. Останніх Луман виокремлює шість: істина, цінності, любов, власність/гроші, мистецтво, право/влада. Вони відповідають диференційованим підсистемам суспільства: наука, сім'я, економіка, політика, мистецтво тощо. Основна мета символічно ге-

нералізованих медіа – перетворення неймовірної комунікацій на ймовірну, і, з великим сподіванням, на успішну. Такі медіа, як, наприклад, гроші, є загально зрозумілими та полегшують проведення транзакцій у системі економіки. Якщо я хочу отримати товар або послугу, то мені значно легше скористатись такою зручною формою, як гроші, ніж вдаватись до крадіжок або шахрайства.

Крім цього, людину можна уявити як запам'ятовуючий пристрій. Якщо ми повернемося на рівень дописемної комунікації, коли основним засобом сприйняття та повідомлення інформації був звук та промовлені кимось звуки/слова, через тривале рекурсивне повторення утворився зв'язок між позначником і позначуваним, який переходить з рівня особистої на рівень соціальної пам'яті [12]. Навіть зараз, коли ми збираємося почати з кимось комунікацію, ми сподіваємося, що він знає ту саму мову, що і ми, і спілкується нею. Уже подальший розвиток медіа, збільшення кількості доступної для комунікації інформації та її носіїв призводить до того, що диференціюються нові форми збереження – насамперед, у письмовій формі, а на сучасному етапі – у вигляді аналогового чи електронного фото, відео та аудіозапису.

Таким чином, можна чітко побачити, що навіть при побіжному описі місця людини у соціальних системах усе працює на трьох рівнях – змістовому, соціальному та часовому. Людина, у формі персони, входить у соціальну систему, розрізняє себе та навколишній світ та виступає спостерігачем першого і другого рівнів, через це вона забезпечує можливість комунікації (зокрема про себе та для себе), яка, за рахунок медіа та подвійної контингенції, селективно розрізняє людину на Alter/Ego та приписує їй дію або переживання.

Диференціація як основа суспільства

Будь-яка соціальна теорія намагається знайти щось, що є причиною походження суспільства та що детермінує його форми. Це може бути праця та економіка, суспільний договір або навіть божественне втручання. Для Лумана, з усією очевидністю, це є комунікація та аутопоєзис, який вона запускає. Однак форми, яких

суспільство та соціальна система набувають, – це вже результат специфічної диференціації, що будується, своєю чергою, на розвитку медіа комунікації.

Диференціація створює форми інтеграції, які ґрунтуються на формі інклюдія/ексклюзія. Луман пише: під інтеграцією ми «розуміємо не що інше, як редукцію свободи підсистем, які визначаються зовнішніми кордонами соціальної системи та, відповідно, завдячуючи розмежованим внутрішнім середовищем цієї системи» (переклад мій. – *О. К.*) [9, с. 603]. Найпростіша метафора, через яку це можна прояснити, – це повітряна кулька, у якій лежить ще кілька повітряних кульок. Перша, головна і найбільша кулька, тобто соціальна система, розрізняє себе та навколишній світ (середовище, *Umwelt*) (в цьому випадку, буквально через мембрану), а підсистеми обмежені, або визначені, у рамках соціальної системи та відносяться до неї як внутрішнє «наповнення» її середовища – коли всі інші підсистеми постають як зовнішнє середовище для певної підсистеми, при тому, що всі вони разом знаходяться всередині соціальної системи. Тут варто розрізнити зовнішнє несистемне середовище (зовні соціальної системи) і внутрішнє системне середовище (всередині соціальної системи). Єдине, про що тут треба зауважити, що підсистеми існують не вільно одна від одної, а сполучено, ніби внутрішні кульки були б зв'язані між собою численними нитками, а також, кожна у свій спосіб, сполучена з головною.

Інтеграція (або дезінтеграція), першою чергою, стосуються соціальних підсистем, наприклад, системи економіки та політики інтегровані між собою та соціальною системою, обмежені одна одною, і це виключає існування лише всеосяжної політики чи лише всеосяжної економіки. За останнє, до речі, Луман критикував Маркса [17; 19]. Але більш важливим є те, що ці інтеграції є тимчасовими, як спосіб розвантаження соціальної системи – постійні зчеплення та розчеплення елементів, прив'язані до розв'язання конкретних задач та викликів.

Інклюдія/ексклюзія (включення/виключення) стосуються способу залучення індивіда у соціальні інтеракції. У первісному суспільстві це, ймовірно, мало форму розрізнення свій/чужий, а

ексклюзія, тобто виключення з комунікації, з великою вірогідністю призводила до загибелі. Поступовий розвиток суспільства посилював диференціації та утворював нові форми соціального включення та виключення. Сегментовані суспільства – первісні племена та невеличкі поселення, мали одну форму, яка, в основному, жорстко фіксувала стан індивіда та його роль у суспільстві. Із появою міст можна казати про специфічну форму диференціації центр/периферія. У великих містах з'являється власний спосіб життя та диференціації, тоді як села навколо залишаються у сегментованому суспільному стані. Розвинуті суспільства домодерної епохи відрізняються стратифікацією, яку якнайкраще описує поділ *orare, rugnare, laborare* (ті, які моляться, ті, які воюють і ті, які працюють). Місце індивіда та його можливості ще лишаються залежними від його приналежності до аристократії, церкви, гільдії чи селянства. Клас, чи страта, поєднують у собі одночасно багато функцій – наприклад, земельна аристократія виконує функцію влади та економічного «суб'єкта», клірики відправляють релігійну та освітню функції тощо.

Найважливішою подією, за Луманом, є винайдення друкарства [12]. Його революційна функція полягає в активізації процесів функціональної диференціації суспільства. Поява такого медіа поширення, як книга, яку можна відтворювати до нескінченності, дала змогу уніфікувати мову та право, створила попит на навчання, активізувала економічні процеси, пов'язані з появою ринку книжок. Звісно, не можна стверджувати, що друкарський верстат в один момент перевернув усе суспільство, але спричинені ним політичні, економічні, освітні та інші процеси поступово демонтували старий соціальний світ та створили умови для появи нового.

Луман відмовляється від чіткої хронології та прив'язки до часу, але межа остаточного перелому знаходиться десь поряд з Великою Французькою революцією. «Те, що ми зараз називаємо «прогресом» чи Просвітництвом, знищує старі порядки. Французька революція вже нічого не могла із цим зробити, їй залишалось тільки засвідчити цей факт та перевести його у самоописи суспільства» [9, с. 733–734]. Людина остаточно перестає залежати від

страсти, до якої вона належить, і стає, кажучи простими словами, вільним актором, котрий може підключатися до економічної, політичної, освітньої систем залежно від своїх можливостей та навичок. Цікаво, що Луман не заперечує, але й не приймає цілком класову теорію [14]. Для нього намагання соціологів та економістів XIX ст. описати суспільство як класове було, скоріше, намаганням зберегти стару форму. Класи в їх юридичному значенні було скасовано, проте уявлення про суспільство як вертикально організоване залишилось. Але будь-яка класова концепція спиралась на «нормативність» – певні уточнення та ознаки, згідно з якими людину можна було віднести до пролетарів чи буржуазії; однак, цей поділ у функціонально диференційованому суспільстві не є фіксованим та виришальним на все життя.

Важливим моментом у віддиференціації підсистем суспільства є явище структурного сполучення (*strukturelle Kopplung*). Як ми вже відзначали, підсистеми є зовнішнім середовищем внутрішнього середовища соціальної системи, вони також є аутопоетичними та операційно замкненими. Ця закритість, з одного боку, дає їм можливість спостерігати власні операції та створювати специфічні їх описи, а з іншого – захищає їх від зазіхань інших підсистем. Але структурне сполучення є «містком» меж підсистемами, завдяки йому ми можемо, наприклад, спостерігати економічну комунікацію із системи політики та навпаки. Повторне введення комунікації (не важливо, економічної, наукової чи політичної) в комунікацію, та перехід на спостереження дає змогу отримувати різні точки зору. Звісно, у системі виникають специфічні форми, які знаходяться на межі двох підсистем – податки та економічні договори є, з одного боку, економічними явищами, але є також інструментом правового регулювання. Те саме можна сказати про освітній договір, наукові гранти, свідоцтва про шлюб тощо.

Стан, за якого кожна підсистема відповідає за свою галузь та структурно сполучена з іншими, можна (умовно) назвати «нормальним» станом суспільства. Але через те, що нормативність є лише способом самоопису системи, ми можемо спостерігати різні відхилення. Різні форми корупції та непотизму, прийнятні для од-

них суспільств, є абсолютно неприйнятними для інших. Десь, як, наприклад, у Радянському Союзі, повне регулювання економіки політикою лежить в основі внутрішньої логіки системи [10], а десь намагання ввести новий податок чи екологічні норми стикається з майже непереборними перешкодами з боку бізнесу. Світова соціальна система також диференціюється у собі на більш локалізовані соціальні системи держав, які так само є лише операційно замкненими і взаємодіють тільки через структурні сполучення.

Еволюція революції

Коментуючи теорії про «так званий постмодерн», Луман пише, що він не впевнений, що модерн вже стався та відбувся всюди [14]. Ніяких радикально нових змін, які були б пов'язані з функціональною диференціацією суспільства, у деяких країнах не відбулося. Звісно, не йдеться і про те, що опис системи наприкінці 90-х років минулого століття є остаточним. Навіть більше, якщо Луман прожив би ще 20–25 років, він би дуже здивувався трансформаціям, яких зазнало суспільство у XXI ст. Постмодерн не є запереченням модерну – його можна розглядати лише як певну зміну перспективи самоспостереження та самоопису суспільства, певний зсув сенсів та горизонтів, які задіяні в комунікації.

Але занепокоєння викликає одна історична паралель. Винайдення друкарського верстату Гутенбергом спричинило прискорення функціональної диференціації та настання модерну. У наш час, ми можемо спостерігати схожий винахід, який подекуди залишається на маргінесі академічної дискусії – Інтернет. Усе ще не відбулося так би мовити «глобальне» переосмислення значущості Інтернету для усіх без винятку соціальних комунікацій і соціальних процесів. Електронна комунікація, яку застав Луман у вигляді електронної пошти, вже викликала у нього думки, пов'язані з прискоренням комунікації, збільшенням кількості інформації та розривом зв'язку між часом і простором [12]. Але, за майже 30 років після смерті Лумана та масового використання за цей час всесвітньої мережі, радикальних зсувів у соціальній комунікації, самописі та аутопоезисі суспільства не відбулося. Очевидним є тільки те, що

різні соціальні підсистеми адаптували та інтегрували новітні електронні медіа під свої потреби.

Інтернет, до речі, є доволі яскравою ілюстрацією того, як працює соціальна система. Кожна веб-сторінка, сутнісно, є закритою для інших та здатна оперувати тільки своїм системним кодом, що і забезпечує її аутопоезис, тобто коректну роботу сайту. Інші сторінки є лише структурно сполученими за рахунок гіперпосилань і користувач може переходити ними та відкривати нові сторінки. Вони розрізнені та диференційовані між собою не лише як само-/іншореференція, а й функціонально: одні сторінки, такі як YouTube, призначені для публікації та перегляду відео, інші – для соціальних мереж (Facebook, Twitter), а ще є чати та форуми, сайти інформаційних агенцій, журналів, державних послуг, університетів тощо. І користувач комп'ютера чи смартфона, приєднаних до мережі, може з ними взаємодіяти як споглядач, споглядач споглядачів, та навіть як архітектор (ким є програміст, як не Творцем, що творить за образом та за подобою). Але все це є лише одним великим, складним та енергозалежним медіа поширення (Verbreitungsmedien).

Названа внутрішня диференціація призвела до появи значної кількості новітніх мас-медіа – новинних або журналістських каналів в YouTube або месенджерах. Опитування КМІС для консультативної місії Євросоюзу в Україні, проведене восени 2023 р., показало цікавий результат: коли респондентам запропонували обрати до трьох основних джерел інформації, то 44% респондентів відповіли, що вони отримують інформацію з Телеграм-каналів, 43% – з телебачення та 36% – з YouTube [5]. Традиційні ЗМІ відходять у минуле, а новітні заступають їх місце.

Луман наводить три основні функції масових медіа – повідомлення інформації, рекламу та розваги, і хоча вони керуються різним кодом та розрізняються між собою, разом вони утворюють загальну картину самоопису суспільства або культуру [9]. Їх розмаїття, децентралізованість та незалежність, особливо в контексті новітніх Інтернет-медіа, гарантує плюралізм та свободу – можливість обирати. Але, якщо з'являється сенсація, то з великою ймовірністю

всі причетні та навіть побічні медіа почнуть її комунікувати: бо це нова інформація, яку треба повідомити, проінтерпретувати чи заперечити і запропонувати інше визначення. Що буде, якщо у системі станеться дисбаланс і певна тема почне комунікуватися дуже активно, агресивно та цілеспрямовано, так, що вона буде зачіпати всі інші підсистеми?

Хоча системна теорія заперечує регіоналізм, тобто істотні відмінності у функціонуванні різних соціальних систем, вона не заперечує, що в різних регіональних підсистемах світової соціальної системи не виникнуть специфічні форми, які будуть відрізняти її від інших. У Сполучених Штатах Америки, внаслідок великої кількості факторів та задіяних підсистем, склалася унікальна ситуація, коли американська культура, представлена значною мірою через кінематограф, починає задавати всесвітній тренд, на який реагують інші соціальні системи та підсистеми. Зрозуміло, події в Америці можуть бути і є цілком незрозумілими для соціальної системи України, Нігерії чи Китаю через радикальні відмінності умов та сенсів, які тут комунікуються.

Від середини 2010-х років, спочатку в США, а далі – по всьому світу почали активно поширюватися ідеї woke (від афроамериканської форми англійського слова awake – пробудження, ті що пробудилися) та культури пробудження (woke culture). Ці ідеї, у спрощеному вигляді, пов'язані з тезою про те, що у суспільстві існує приховане інституційно закріплене пригнічення на ґрунті гендеру, раси, сексуальної орієнтації тощо. У якийсь момент часу, приблизно після глобальної економічної кризи 2008-го року та протестів Occupy Wall Street [6] у 2011-му, ці тези підхопили великі американські медіа корпорації, а за ними – транснаціональні корпорації та весь великий бізнес. Початкові тези про інклюзію, тобто включення до суспільства (чи комунікації) людей незалежно від їх статі (чи гендеру), орієнтації, наявності інвалідності чи інших фізичних вад, перетворились на ідеологію, яка визначила суспільну норму та намагається нав'язати її всім [21]. Якщо Кант, даючи відповідь на питання про те, що таке Просвітництво, казав, що це здатність самостійно керуватись власним розумом та обов'язок публі-

чно його застосовувати [8], то «культура пробудження» – це нерідко заборона на власну думку тим, хто не поділяє вашу. А корпорації, які активно спонсорують дослідження у сфері гендеру та демонструють свою інклюзивність та співчуття політиці репрезентації всіх принижених та зневажених, насправді нерідко лише заміняють реальні економічні та соціальні гарантії їх символічними формами [20].

Хоча дослідження woke-культури та капіталізму [17] заслуговують бути дослідженими в окремій навіть не статті, а монографії, а все описане відбувається та змінюється буквально на наших очах, можна зробити деякі системно-теоретичні висновки. Соціальна система зберігає у собі значну кількість сенсів як надлишків комунікативних можливостей, що будуються на минулих комунікаціях та спрямовані на горизонти майбутнього. Саме на них тримається комунікація, а отже, і можливість самоопису суспільства як такого. Кожна соціальна підсистема також формує свої самоописи, комунікації та сенси. У силу структурного сполучення та здатності до подразнення (ірритації), тобто реакції на дисбаланс або порушення у комунікації (що повторно вводяться в комунікацію), соціальні підсистеми здатні споглядати сенси одна одної. Система мас-медіа, своєю чергою, бере інформацію з усіх можливих підсистем (іншореференція), пропускає її через свій код (самореференція) та починає транслювати її далі через телебачення, радіомовлення, відео в інтернеті. Але звідки взялися еко-активісти, активісти за соціальну справедливість та інші? Їх комунікація не є ні економічною, ні політичною і, тим паче, науковою. На сцену виходить система протесту.

Протест, як пише Луман, мобілізує суспільство проти суспільства [9, с. 847]. Для сучасного протесту є властивою комунікація навколо цінностей, що вирізняє їх серед суто економічних чи політичних запитів старих соціалістичних рухів. Рух за заборону алкоголю у США, феміністський рух, екологічний активізм, а тепер і рух за інклюзію та репрезентацію, вносять комунікацію щодо якось проблеми ніби «із-зовні» підсистеми, на яку вона спрямована. Стихийний мітинг проти політичного чи економічного рішення

не є частиною політичної чи економічної підсистеми, але своєю «ненормальною» формою, власне протестом, намагається на них вплинути. Форма протесту розрізняє одну сторону – протестуючих та їхню проблему, та іншу – те, проти чого вони протестують, та тих, хто має щось з цим зробити, щоб вирішити цю проблему (і це майже ніколи не є самі протестуючі). Ті, що мають вирішувати, на думку протестуючих, певну проблему (наприклад, політики), є іншореферентними та байдужо нейтральними до якихось невідомих їм людей з плакатами і можуть дізнатися про те, що вони на «іншому боці барикад», через систему мас-медіа.

Системна корупція

І ось тут стається щось цікаве. В умовно-ідеальному балансі соціальної системи жодна соціальна підсистема не корумпує іншу (не просто не хоче, а технічно не може це по-справжньому зробити), тоді як система мас-медіа лише вводить протест у комунікацію інших підсистем, а ті, своєю чергою, своїми силами, вже здатні щось зробити. Але ЗМІ (традиційні та нові), не існують у вакуумі. В Америці інформаційні агенції здебільшого є приватними та афілійованими з транснаціональними корпораціями та двома панівними партіями. І коли мас-медіа підхопили комунікацію протесту проти расизму, за соціальну справедливість та інклюзію, вона дійшла до економічної підсистеми та вже її підсистем організації та інтеракції у вигляді транснаціональних корпорацій, які, своєю чергою, спрямували ще одне повторне введення комунікації в комунікацію і через власні мас-медіа, політичні, культурні та наукові впливи, перетворили її на ідеологію, тобто такий самоопис системи, який зазіхає на єдине правильне розуміння реальності та якому всі мають підкоритися під страхом ексклюзії, чи, як називається ця сучасна форма остракізму – скасування.

Економічна система, на основі базового коду прибутково/збитково, керується великою кількістю підпорядкованих їй кодів – гроші/не-гроші, власність/не-власність тощо. Коли в економічну систему потрапляє комунікація протесту, спрямована на перерозподіл прибутків та багатств від 1% найзаможніших до всіх

інших, її системи організації та інтеракції, просто кажучи, бізнеси і корпорації мають реагувати на це подразнення (іррітацію), і ця реакція, з великою ймовірністю, є негативною. На економічну систему може спробувати вплинути, через свої структурні сполучення, система політична (яка так само знає про протест), ввести прогресивне оподаткування чи регулюючі заходи, тим самим тимчасово знявши напруження, але обтяжуючи економічну систему додатковими витратами. Або навпаки, економічна система активує свої важелі впливу на політику і буде намагатись зняти напруження у його корені та примножити свої статки класичним економічним шляхом – шляхом скасування культури скасувань (винести її за дужки свого розгляду) і повернувшись до свого базового коду прибутково/збитково.

Як це відбувалось в американському суспільстві, хто були головними героями та злодіями – питання до істориків, але, як наслідок, ми бачимо, що силами окремих підсистем та масових медіа цілком реально і, найголовніше, цілком природньо, можна змінювати та перетворювати соціальну реальність та сенсовий зміст усієї системи суспільства. При цьому, система не зазнала колапсу, її аутопоезис не припинився, а комунікація, навпаки, впроваджує нові сенси та горизонти майбутнього.

Отже, системний підхід до опису суспільства, який передбачає виявлення сенсових шарів комунікації, диференціації та еволюції, демонструє ефективність не лише в описі суспільних процесів, а й у їх поясненні. На всіх рівнях наслідки розвитку новітніх медіа та маніпуляцій з ними є очевидними: нові сенси комунікації, нова інформація, які за рахунок структурного сполучення віддиференційованих підсистем між собою та системою мас-медіа поширились та були інтегровані майже всюди, активно самовідтворюються, розрізняють нові форми та сприяють подальшій комунікації. Ці форми, своєю чергою, активно розрізняють минуле та майбутнє. Якщо вводиться форма прогресивне/регресивне, політкоректне/принизливе, толерантне/шовіністське та інші, то вони розрізняють етично забарвлене минуле як носія усього поганого, і проєктують можливі комунікативні обрії майбутнього, які етично заба-

рвлені як дещо світле і позитивне. Певна ідеологічність, радикальна символічність цих нових форм веде не так до нового самоопису і нових продуктивних комунікацій, як до можливості корумпування одних соціальних підсистем іншими та призводить до певних проблем у комунікації, бо вимагає більших зусиль та більшої кількості інформації, щоб соціальна комунікація таки відбулась. Водночас, саме ця символічність та ідеологічність, почасти незрозуміла пересічному індивіду, також активізує соціальну комунікацію, спрямовану або на розуміння, або на дискусію.

Але сказати, чи є такий стан речей поганим чи добрим, чи взагалі його можна розрізнити, ми можемо, тільки якщо переходимо на рівень споглядання другого рівня та наявності інших можливих самоописів та їх сенсових систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. А. Вахтель. Київ : Темпора, 2021. 304 с.
2. Луман Н. Реальність мас-медіа. Київ : ЦВП, 2010. 158 с.
3. Галаджун З., Бакай Р. YouTube як нова форма медіакомунікації. *«Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2020. Т. 2020, № 4. С. 117–131. URL : <https://doi.org/10.23939/sjs2020.01.117> (дата звернення: 15.01.2025).
4. Король О. Освіта як соціальна система: від філософської концептуалізації до освітньої комунікації (версія Нікласа Лумана). *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2024. Т. 29, № 2. С. 160–174. URL : <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-10> (дата звернення: 15.01.2024).
5. Результати всеукраїнського опитування для консультативної місії Європейського союзу в Україні. *Київський Міжнародний Інститут Соціології*. URL : <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307&page=1> (дата звернення: 15.01.2025).
6. Byrne J. Occupy Handbook. New York : Back Bay Books, 2012. 560 p.
7. Goffman E. Presentation of Self in Everyday Life. New York : Anchor Books, 1959. 259 p.
8. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? *Berlinische Monatsschrift*. 1784. Nr. 12. S. 481–494.

9. Luhmann N. Differenzierung. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1997. S. 595–865.
10. Luhmann N. Einführung in die Systemtheorie. Heidelberg : Carl-Auer, 2004. 349 S.
11. Luhmann N. Gesellschaft als soziales System. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1997. S. 11–189.
12. Luhmann N. Kommunikationsmedien. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1997. S. 190–413
13. Luhmann N. Protest. Systemtheorie und soziale Bewegungen. Suhrkamp, 1996. 216 p.
14. Luhmann N. Selbstbeschreibungen. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1997. S. 866–1150.
15. Luhmann N. The Improbability of communication. *International social science journal*. 1981. Vol. XXXIII, no. 1. P. 122–131.
16. Moeller H.-G. Luhmann Explained: From Souls to Systems (Ideas Explained). Chicago : Open Court, 2006. 312 p.
17. Rhodes C. Woke Capitalism: How Corporate Morality Is Sabotaging Democracy. Bristol University Press, 2022. 240 p.
18. Sartre J.-P. Being and nothingness: An essay in phenomenological ontology. New York : Citadel Press, 1965. 553 p.
19. Thornhill C. Luhmann and Marx: Social Theory and Social Freedom. *Luhmann Observed*. London : Palgrave Macmillan, 2013. P. 263–283.
20. Rectenwald M. Woke Capitalism Is a Monopoly Game. *Mises Institute*. URL : <https://mises.org/mises-wire/woke-capitalism-monopoly-game> (date of access: 15.01.2025).
21. van Oenen G. The Spectre of Woke and the Reality of Academic Freedom. *On Education. Journal for Research and Debate*. 2023. Vol. 6, no. 17. URL : https://doi.org/10.17899/on_ed.2023.17.5 (date of access: 15.01.2025).

REFERENCES

- Byrne, J. (2012). *Occupy Handbook*. Back Bay Books.
- Goffman, E. (1959). *Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books.

- Haladzhun, Z., & Bakai, R. (2020). Youtube As A New Form Of Media Communication. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Journalistic sciences*, 2020(4), 117-131. <https://doi.org/10.23939/sjs2020.01.117>
- Husserl, E. (2021). *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*. Tempora.
- Kant, I. (1784). Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? *Berlinische Monatsschrift*, 12, 481-494.
- Korol, O. (2024). Education as social system: from philosophical conceptualization to educational communication (version by Niklas Luhmann). *Filosofiya Osvity. Philosophy of Education*, 29(2), 160-174. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-10>
- Luhmann, N. (1981). The Improbability of communication. *International social science journal*, XXXIII, 1. P. 122-131.
- Luhmann, N. (1996). *Protest*. Systemtheorie und soziale Bewegungen. Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1997). Differenzierung. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, pp. 595-865.
- Luhmann, N. (1997). Gesellschaft als soziales System. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, S. 11-189.
- Luhmann, N. (1997). Kommunikationsmedien. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, S. 190-413.
- Luhmann, N. (1997). Selbstbeschreibungen. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, S. 866-1150.
- Luhmann, N. (2004). Einführung in die Systemtheorie. Carl-Auer.
- Luhmann, N. (2010). The Reality of the Mass Media. CVP.
- Moeller, H.-G. (2006). *Luhmann Explained: From Souls to Systems (Ideas Explained)*. Open Court.
- Oenen, G. van (2023). The spectre of woke and the reality of academic freedom. *On Education. Journal for Research and Debate*, 6(17). https://doi.org/10.17899/on_ed.2023.17.5

Rectenwald, M. (2022). Woke Capitalism Is a Monopoly Game. *Mises Institute*. Retrieved from <https://mises.org/mises-wire/woke-capitalism-monopoly-game>

Results Of The All-Ukrainian Survey For The European Union Advisory Mission In Ukraine. Kyiv International Institute Of Sociology. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1307&page=1>

Rhodes, C. (2022). *Woke Capitalism: How Corporate Morality Is Sabotaging Democracy*. Bristol University Press.

Sartre, J.-P. (1965). *Being and nothingness: An essay in phenomenological ontology*. Citadel Press.

Thornhill, C. (2013). Luhmann and Marx: Social Theory and Social Freedom. *Luhmann Observed*. Palgrave Macmillan, pp. 263-283.

Oleksandr Korol

PhD student of the Faculty of Philosophy, specialty “Philosophy”, Taras Shevchenko National University of Kyiv; Kyiv, Ukraine; e-mail: a.korol@knu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4969-812X>

The three dimensions of meaning of social systems in context of human being and contemporary mass media

Abstract

The article examines conceptual issues that arise during the study of the theory of social systems of the contemporary German sociologist and philosopher Niklas Luhmann. These issues are connected, first of all, with the place of human being in social systems in condition of abandoning the concept of the active subject, and, secondly, with the active development of new communication's mass media, related to the functioning of the World Wide Web, as well as the system-functional effects of these processes. For this, the methodological guidance of Luhmann is used: any self-description or research within the frameworks of the systems theory has to exist in the three dimensions of meaning: social (communication), temporal (evolution) and functional (differentiation). The description of the place of humans in social systems is based on the form

of “person” introduced by Niklas Luhmann, phenomena of language and memory, as well as the double contingency and distinction of symbolically generalized communication media. Additionally, the main principles of systemic differentiation and their influence on the forms of modern society are described; for this the phenomena of integration/disintegration, inclusion/exclusion, “Old-European” forms of society, factors leading to functional differentiation, and structural coupling are considered. Finally, the influence of contemporary media is considered on the example of the phenomenon of woke-culture and protest communication. Also, it is suggested that the subsystems of society, first of all economics and politics, are able to corrupt each other.

Keywords: *social system, social subsystems, human being, contemporary society, social communication, communication media, woke-culture, Niklas Luhmann.*

Стаття надійшла / Article arrived: 27.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 18.03.2025